

QO'SHMA GAPLARNING TARIFI VA TASNIFI. QO'SHMA GAP TURLARI

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

PhD dotsent Usmonova Xurshida Aybekovna

E-mail: usmonovaxurshida34@gmail.com

+998-90-525-40-54

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim

yo'nalishi 202-guruh talabasi

Bozorboyeva Dilshoda Abduqayum qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada qo'shma gaplarning grammatik tabiati, ta'rifi, tuzilish xususiyatlari va tasnifi yoritiladi. Qo'shma gapning sodda gapdan farqli jihatlari, uning tarkibiy qismlari hamda mazmuniy va grammatik munosabatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, qo'shma gaplarning bog'langan qo'shma gap, ergashgan qo'shma gap va bog'lovchisiz qo'shma gap kabi asosiy turlari haqida ma'lumot beriladi. Har bir turning o'ziga xos grammatik belgilari, bog'lanish vositalari va nutqdagi vazifalari misollar asosida tushuntiriladi. Qo'shma gaplarni o'rganish o'quvchilarning sintaktik bilimlarini mustahkamlash, fikrni aniq va mantiqiy ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: qo'shma gap, sintaksis, sodda gap, bog'langan qo'shma gap, ergashgan qo'shma gap, bog'lovchisiz qo'shma gap, bosh gap, ergash gap, teng bog'lanish, tobe bog'lanish, bog'lovchilar, sintaktik aloqa, gap bo'laklari, grammatik munosabat, tilshunoslik.

Qo'shma gap sintaksisning muhim birliklaridan biri bo'lib, ikki yoki undan ortiq sodda gaplarning mazmun va grammatik jihatdan birikishidan hosil bo'ladi. Qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplar o'zaro mazmunan bog'langan bo'lib, birgalikda murakkab fikrni ifodalaydi. Har bir sodda gapning o'z kesimi mavjud bo'ladi. Shuning uchun qo'shma gap tarkibida kamida ikkita kesim qatnashadi. Masalan: Quyosh botdi va havo salqinlashdi.

Bu gap ikki sodda gapdan tashkil topgan: «Quyosh botdi» va «havo salqinlashdi». Ular «va» bog'lovchisi yordamida birikib, qo'shma gapni hosil qilgan.

Qo'shma gaplar sodda gaplardan fikrning murakkabligi va tarkibida bir nechta predikativ birlik mavjudligi bilan farq qiladi. Sodda gap bir fikrni ifodalasa, qo'shma gap bir necha fikr yoki voqealar o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi.

O'zbek tilida qo'shma gaplar grammatik bog'lanish usuliga ko'ra uch asosiy turga bo'linadi: bog'langan qo'shma gaplar, ergashgan qo'shma gaplar va bog'lovchisiz qo'shma gaplar.

Bog'langan qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplar teng huquqli bo'lib, teng bog'lovchilar yordamida bog'lanadi. Bunday gaplarda bir sodda gap ikkinchisiga tobe bo'lmaydi. Masalan: Bahor keldi va tabiat uyg'ondi. Bu yerda ikkala sodda gap teng munosabatda turibdi.

- Men kitob o'qidim va ukam rasm chizdi.
- Havo bulut edi, ammo yomg'ir yog'madi.
- U keldi, lekin uzoq qolmadi.

Bog'langan qo'shma gaplarda va, ham, ammo, lekin, biroq, yo, yoki kabi bog'lovchilar qo'llanadi.

Ergashgan qo'shma gaplar tarkibida bir bosh gap va unga tobe bo'lgan ergash gap qatnashadi. Ergash gap bosh gapning biror bo'lagini izohlaydi, to'ldiradi yoki aniqlaydi. Bunda gaplar tobe bog'lanish asosida birikadi. Masalan: Kim mehnat qilsa, u muvaffaqiyatga erishadi. Bu gapda «Kim mehnat qilsa» ergash gap, «u muvaffaqiyatga erishadi» bosh gap hisoblanadi.

- Yomg'ir yog'gani uchun yer nam bo'ldi.
- Agar yaxshi o'qisang, yuqori natijalarga erishasan.
- Men bilamanki, u bugun keladi.

Ergash gaplar mazmuniga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Ular ega ergash gap, kesim ergash gap, to'ldiruvchi ergash gap, aniqlovchi ergash gap, sabab ergash gap, maqsad ergash gap, payt ergash gap, shart ergash gap, natija ergash gap va boshqa turlardan iborat. Masalan:

- Kim intilsa, o'sha maqsadiga yetadi. (ega ergash gap)
- Agar vaqt topsam, siznikiga boraman. (shart ergash gap)
- Quyosh chiqqach, havo isidi. (payt ergash gap)

Bog'lovchisiz qo'shma gaplarda sodda gaplar maxsus bog'lovchilarsiz, faqat mazmun va ohang yordamida bog'lanadi. Masalan: Bahor keldi, dalalar yashnadi. Bu yerda sodda gaplar o'zaro bog'lovchisiz birikkan.

- Tong otdi, qushlar sayray boshladi.
- Shamol kuchaydi, dengiz to'lqinlandi.

Bog'lovchisiz qo'shma gaplarda vergul, nuqtali vergul, ikki nuqta va tire kabi tinish belgilaridan foydalaniladi.

Qo'shma gaplar nutqning ta'sirchanligi va mazmun boyligini oshiradi. Ular voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat, payt, shart, maqsad, ziddlik va boshqa munosabatlarni ifodalash imkonini beradi. Ayniqsa, ilmiy, badiiy va publitsistik uslublarda qo'shma gaplar keng qo'llanadi.

Xulosa qilib aytganda, qo'shma gap ikki yoki undan ortiq sodda gaplarning mazmun va grammatik jihatdan birikishidan hosil bo'ladigan sintaktik birlikdir. Qo'shma gaplar bog'langan, ergashgan va bog'lovchisiz qo'shma gaplarga bo'linadi.

Ular nutqning mantiqiyligi, ravonligi va mazmundorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. – Toshkent: O'qituvchi, 1987.
2. Abdurahmonov G'., Mahmudov N. O'zbek tili grammatikasi. Sintaksis. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
3. Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A., Solixo'jayeva S. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. – Toshkent: Fan, 1992.
4. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
5. Mahmudov N., Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova Sh. Ona tili. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. – Toshkent: Ilm Ziya, 2013.
6. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.